

Eesti aeg ja iseseisvuse taastanud Eesti

Jaak Valge

Foto: M. Mänd

Kui asute maalt elama otse suurlinna, siis kogete oma naabrite harjumuste, eemärkide ja väärtushinnangute erinevust hoopis selgemalt kui siis, kui oleksite enne oma külast Tallinnasse tulekut elanud vahepeal pikka aega näiteks Kadrinas või Mõisakülas ja siis Haapsalus või Rakveres. Meiega on ka nii, aga mitte päris: me oleme oma agraarühiskonnast ehk külast sattunud esialgu kohta, mis sarnaneb kinnipidamisasutusega, ja sealt kohe postmodernsesse üleilmastunud suurlinna, s. t. tänapäeva. Kuid kaks poolesajandilise ajavahega üksteisele järgnenud iseseisvusaega lausa provotseerivad võrdlusi tegema. Ning kontrast saab väga selge.

Kujutagem nüüd ette, et 1934. aastast, ajast, mil oli möödas 15 aastat Eesti iseseisvumisest – seesama aeg, mis praegu taasiseseisvumisest – on tänasesse Eestisse tulnud keegi isik, kes on omas ajas ühiskonnast ja poliitikast piisavalt huvitatud, asjadest teadlik ning tollase tüüpilise maailmatunnetusega. See tähendab, et ta usub üldiselt progressi – tema elukäsitluse aluseks on arvamus, et maailm läheb üldreeglina – ehkki tagasilöökidega – õiglasemaks, inimesed saavad targemaks ning täiustuvad muul kombel; tema mõtlemine on rahvusriigi-põhine ja ta ei ole kogenud rämpsteabe ajastut, s. t. on veendunud kirjutatud sõna jõus ning õigsuses rohkem kui meie tänapäeval. Ning

loomulikult ei saa tal olla aimugi poliitilise korrektsuse kaasaegsetest tabudest.

Kõigepealt saaks ta ilmselt muidugi šoki meie aja tehnoloogiast ning tema arvamus, et maailm on järsult paremaks läinud, leiaks esialgu vahest kinnitustki. Peagi näeks ta aga, et maailm on hoopis teistsugune, kui tema ette kujutada oskas, riikide majandused ning – mis veel olulisem – rahvad on omavahel kokku põimunud ning rahvusriike vähemalt selles mõistes, nagu tema sellest aru sai, läänemaailmas ei ole. Kuid kas maailm on paremaks muutunud – paremaks selles tema, 1930. aastate mõistes –, sellele ei oskaks ta ilmselt vastata. Sest hoolimata maailma jõukuse tohutust kasvust, pretsedenditust tehnoloogilisest revolutsioonist ja ülemaailmse küla kujunemisest pole käärid jõukate ja vaeste vahel kahanenud, vaid kasvanud. Enamgi veel, kaldun arvama, et ta võiks olla vapustatud, kui leiaks, et valge mees räägib küll igal sammul inimeste võrdsusest, ent nalga sureb hoopis rohkem inimesi kui tema ajal, 1930. aastatel, mil neeger oli veel poliitiliselt täiesti korrektne väljend. 1930. aastate lõpul, ajal, mil maailm oli majanduslikult killustunud, moodustas keskmise aafriklaste sissetulek 37% keskmise maailma elaniku omast, 21. sajandi haku üleilmastunud maailmas aga vaid 25%.¹

¹ Arvutusalus: Angus Maddison. A. Maddison. The World Economy. Historical Statistics. OECD, 2003, lk. 258, 262–263; A. Maddison. The World Economy. A Millennial Perspective. OECD, 2001, lk. 126.

Ning talle oleks ehk suhteliselt arusaamatu, et meedia esiuudiste hulka ei kuulu see, kas ja missuguseid jõupingutusi tehakse meie vähem õnnelike kaaslaste aidamisel. Ning et asi ei ole ainult ärile orienteeritud meedias, vaid et selles ajas, kuhu ta on sattunud ja mida millegipärast peetakse antirassistlikuks, siis huvituvadki Lääne inimesed rohkem Paris Hiltonist kui kümnetest tuhandetest iga päev nälga ja nakkushaigustesse surevatest teise nahavärviga inimestest.

Kui ta need globaalse maailma grimasid teadvustaks, oleks talle selge, et Eesti 70 aasta muutused ei ole hoopiski mitte Eesti enda, vaid eelkõige tolle taustsüsteemi muutused, kus Eesti toimida saab. Küll aga saaks ta peagi aru, et Eesti on nende muutuste esireas. Tema ajal oli Eesti oma aja kontekstis küll küllaltki avatud, kuid meie aja mõistes väga sisepoole pööratud. Väliskaubanduskäive moodustas ligikaudu kolmandiku,² otseste välisinvesteeringute osakaal oli hinnanguliselt 10% ringis SKT-st. Tänapäeval moodustab väliskaubanduskäive ligi 140%³ ja otseste välisinvesteeringute osakaal Rootsi majandusajaloolaste Mikael Lönnborgi, Mikael Olssoni ja Michael Rafferty andmetel ligi 80% SKT-st. Seejuures on esimene suhtarv lihtsalt väga suur, teine aga maailma üks kõige kõrgemaid suhtarve. Ning kui see on nõnda nüüd, 21. sajandi hakul, siis järelikult ka kogu senise maailmaajaloo vältel. Ajakirja Foreign Policy globaliseerumisindeks võtab arvesse ainult majandusnäitajaid ning selle kohaselt on Eesti globaliseerumisolukuselt maailmas kümnes riik.⁴ Ent kui defineerida üleilmastumist laiemalt, ka erinevate kultuuride puutepinna suurenemisena, nagu seda tihti tehakse, ning võtta aluseks immigrantrahvastiku suhtarv (Eestis ülikõrge 1/3), siis tõuseme üleilmastumise edetabelis kui mitte päris esimeseks, siis kindlasti ettepoole.

Kui nüüd meie kujutletav mees või naine hakkaks tegema võrdlusi 1933.–1935. ja 2005.–2007. aasta Eesti vahel, siis võiks teda esimesena huvitada meie välispoliitika seis, õigemini julgeolek. Nii tollal kui ka nüüd on meie välispoliitika ainsaks ja põhiliseks eesmärgiks oma julgeoleku kindlustamine. 1933.–1935. aastal oli meie julgeolek nõrk, ehkki riigijuhid seda selgelt veel ei teadvustanud, või vähemalt kõvasti ei rääkinud. Tegelikult pidi Eestile olema juba 1925. aastal, pärast kommunistide võimuhardekatset arusaadav, et meil pole üht suurt ja ustavat sõpra, nimelt just siis keeldus Inglismaa oma laevastikku Balti merele Eesti toetuseks demonstratsiooniesinemisele saatmast. Sellest hoolimata pidasid eestlased inglasi oma parimateks sõpradeks edasi. Valikut ju ei olnud. Ning abi Vabadussõjas ei läinud meelest. Inglise oli aga vastupidi, sõpru jalaga segada ning eestlased esimeste hulka küll ei kuulunud. Inglise käsitusel olid nad 1918.–1920. aasta aktsioonide käigus, mil nende eesmärk oli Läänemere regiooni puhastamine sakslastest ja bolševikest, saanud ühtlasi kaasandena ka kolm truud sõpra, kellega nad hiljem midagi peale hakata ei osanud. Tallinnas ei resideerinud Inglise saadikutki. Õnneks oli N. Liidu poliitika Eesti jt. Balti riikide suhtes olnud üldiselt kohmakas, segane ja ebajärjekindel, aga üks eesmärk, samuti nagu Saksamaalgi, oli pidurdada piiririikide, s. t. Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola tihedamat sõjalispoliitilist koostööd. Seda oli kerge teha, sest neil riikidel oli ju kogu aeg omavahelist purelemist. Kõige suurem probleem – Vilnius – oli muidugi Poola ja Leedu vahel, aga ka Eesti ja Läti vahel oli esialgu piiriprobleem, millele järgnes majanduslik rivaalitsemine, kaasa arvatud Nõukogude kaupade läbiveo ja ekspordituru pärast, mida loodetud ulatuses kumbki riik ei saanudki. Küll aga ohverdati sellele oma-

² Arvutusalus: Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn, 1937, lk. 130; J. Valge. Uue majanduse lähteil. Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938. – Akadeemia 2003, nr. 12, lk. 2720; 2722–2723.

³ Arvutusalus: Eesti Statistikaameti kodulehekül. <http://www.stat.ee/files/evaljaanded/2007/pohinaitajad-200710.pdf>. 27.10.2007. Arvestatud 2006. aasta SKT ja väliskaubanduskäibe alusel.

⁴ Foreign Policy. The Globalization Index 2007. http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=3995&page=1. 27.10.2007.

vaheline tihedam majanduskoostöö. Eesti ja Soome suhteid oli 1920. aastatel tumestanud aga alkoholiprobleem.

Pärast natside võimuletulekut hakkas N. Liit Balti riikide liitu toetama, motiiviks puhvri vajadus Saksamaa võimaliku kallaletungi puhuks. N. Liidu huvides oli, et selle liidu looksid Eesti, Läti ja Leedu ning seal poleks Soomet või Poolat. See 1934. aastal moodustatud liit oli nõrguke ja relvastuva Euroopa taustal nõrgenes 1930. aastate teisel poolel veelgi. Eesti suhted Soomega, oma hõimurahvaga, halvenesid ka Pätsi diktatuuri tõttu ning seegi ühtis N. Liidu huvidega, sest soomlasi pidasid nad väga nõukogudevaenulikuks. Ka vabadussõjalaste võimuletulekut peljati N. Liidus just nende tihedate sidemete tõttu soome hõimuvendadega, mitte väidetava demokraatiavastasuse või fašismimeelsuse tõttu. Tõsi, sõltub definitsioonist. Fašistideks kiputi nimelt tollal N. Liidus sarnaselt tänase Venemaaga pidama mitte korporatiivse ühiskonna pooldajaid või juudivastaseid, vaid lihtsalt kõiki neid, kes olid sovettide vastu. Vabadussõjalased olid bolševike silmis muidugi eriti fašistid, sest nad olid, relv käes, kommunistide vastu võidelnud. Niisiis, Eesti välispoliitiline olukord edaspidi järjest nõrgenes. Ka Lätiga, sajanditepikkuse saatusekaaslasega, ainsa potentsiaalse kindla truu liitlasega, hakkas vahekord muutuma järjest ebausalduslikumaks. Olgu siinkohal toodud järgmine näide. 1934. aasta sügisel, pärast Pätsi pööret nurises N. Liidu saadik Aleksei Ustinov oma tavalisel kombel selle üle, et Eesti ei ole N. Liidu vastu piisavalt sõbralik, ei osale viimase poliitilistes kombinatsioonides ega kiida neid heaks. Eesti välisminister Julius Seljamaa oli tavaliselt ülivisiakas, aga seekord ei hakanud põiklema, vaid ütles Ustinovi ettekande kohaselt otse, et “kogu Eesti välispoliitika seisneb kõrvalejäämises igasugustest agressiivsetest kombinatsioonidest, või sellistest, mis võiksid Eesti tõmmata mingisugustesse konfliktidesse; kuid kui kusagilt otsustatakse rünnata tema iseseisvust, siis leiab endas jõudu (ja leiab ka sõbrad), et viimseni oma iseseisvuse eest seista”. See dokument läks välisasjade rahvakomis-

sari asetäitjale Boriss Stomonjakovile, kes oli seda lugedes sinise pliiatsiga alla kriipsutanud “leiab ka sõbrad” ja teinud äärele küsimärgi.⁵ Ühesõnaga, Eestil häid sõpru ei olnud ja sellest sai aru ka põhivaenlane. Iseseisvus sai püsida vaid tasakaalul N. Liidu ja Saksamaa vahel, sest kumbki ei soovinud teise mõju laienemist Balti regiooni. Kui mõlemad olid nõrgad, nagu 1920. aastatel, oli see küll ohtlik, kuid mitte nii ohtlik, nagu 1930. aastate teisel poolel, mil mõlemad tugevnesid. MRP tähendas aga seda, et tasakaalu enam ei olnud.

Täna on meil kõik teatavasti üsna teistmoodi, vähemalt pealiskaudselt vaadates. Kui kahe maailmasõja vahel ei õnnestunud Eestil tagada oma julgeolekule tugevat alust enne, kui tema potentsiaalsed vaenlased – Saksamaa ja N. Liit – taas tugevaks said, siis tänapäeval on see võib-olla paremini õnnestunud. Kujustagem ette, et 5–10 aastat tagasi, ajal, mil otsustati Eesti NATO ja EL liikmelisust, oleks Venemaa olnud nii tugev kui praegu. Kas Eestil oleks siis olnud lootust nende organisatsioonide liikmeks saada? Niisiis, formaalselt võttes peaks meil sõpru palju olema. Paraku me ei tea, kui suureks osutub meie sõprade sõprus siis, kui häda käes on. Tõsi, pärast pronksiööd käis meil küll siin Tallinna sadamas ka Inglise ristleja. Aga mida see laiemalt tähendas, me ei tea. Kas NATO 5. artiklit, mis nõuab teiste liikmesriikide appitulekut juhul, kui ühte liikmesriiki rünnatakse, ikka rakendatakse või otsitakse mingi juriidiline nõks, et seda mitte teha? Kas me ise suudame piisavalt vastu pida, et liitlastele näidata, et meil tõsi taga on, et me ikka tahame, et meid aidatakse? Kui pikk aeg on üksivõitlemiseks piisav aeg? Kas meie välisteenistus on nii tugev, et suudab tagada “pildiloleku” juhul, kui vallandub agressioon meie vastu, või lekitab just siis globaalsesse infovõrku megauudisena näiteks Paris Hiltoni grupiseksivideo, mis klammerdab läänemaailma inimeste pilgud ning lämmatab kusagil perifeerias toimuva poliitilise sündmuse?

Küll on aga selge, et Soome ja Lätiga meil jällegi lähedasi suhteid ei ole, täpsemalt, need suhted on veel vähem lähedased kui 1930. aas-

⁵ A. Ustinov B. Stomonjakovile 28.11.1934. AVPRF, 0154-27-38-3, l. 135.

tatel. Tuletame meelde, kuidas me reageerisime, kui Läti oli hädas noorte immigrantide rahutustega, mis olid seal puhkenud seoses läti õppekeelele üleminekuga. Pigem ju parastavalt. Ja aprillirahutuste puhul toetasid meid meie lätlastest sõbrad, mitte Läti Vabariigi juhtivad poliitikud. Riigipöördekatsele 1924. aastal oli järgnenud Eesti sisejulgeoleku kindlustamine, mille järel poleks saanud Eesti riiki ilma otsese välise sõjalise sekkumiseta kukutada ega ka tugevasti kõigutada. Kui aga meie ajarändur küsiks, kas oleme sellesamaga hakkama saanud ka nüüd, pärast pronksiöid ning kas Venemaal on raske meie riiki seestpoolt destabiliseerida, siis kardan, et me ei saaks talle eitavalt vastata ja peaksime tunnistama, et kui Venemaa seda seni teinud ei ole, siis sellepärast, et tal pole seda vaja olnud. Praegu. Niisiis, ehkki üldpilt näib olevat hoopis teistsugune, küsiks meie mees tõenäoliselt ikka – kas meie julgeolek aastal 2008 on ikka paremini garanteeritud, kui see oli aastal 1934?

Teiseks, majanduse seis. Meie mees või naine märkaks ju kõigepealt seda, et Eesti on täna märksa rikkam kui 1930. aastate keskpaigas, SKT arvestuses isegi kuni 10 korda rikkam. Aga kui ta püüaks Eesti reaalseid majandussaavutusi omaaegsena võrrelda, siis peaks ta küsima, kuidas näeb Eesti täna välja nende riikidega võrreldes, kes olid Eestiga ligikaudu samal tasemel 1930. aastatel. See tähendab Ungari, Poola, Soome ja Itaaliaga võrreldes. Andmed ei ole täpsed, kuid neist piisab üldistuseks, et Ungari ja Poolaga on seis umbes sama, Itaalia ja Soomega võrreldes aga halvem.⁶ Mis ilmselt veenaks meie meest lõplikult selles, et 50-aastane kommunismiehitamine polnud just õige tegu. Küllap oleks ta piisavalt tark ka panemaks tähele, et sajandi perspektiivis on Eesti ja Läti üldse aeglaseima majanduskasvuga riigid maailmas ning et selle põhjuseks on poole sajandi pikuse kommunismiehitamise kõrval ka järsud sundpöörded välismajanduslikus orientatsioonis Venemaalt Läände ja vastupidi.

Märkimisväärselt suur erinevus kahe Eesti majanduse ja sotsiaalsfääri vahel on veel see, et riigi osakaal ühiskonnas ja ka riigi poolt pakutavad sotsiaalsed garantiid olid sõjaeelse vabariigi ajal suurusjärgu võrra väiksemad. Nii jäi näiteks kõigi riigi käest palka saavate isikute arv, kaasa arvatud õpetajad ja riigi aktsiaseltside töötajad, 20–30 tuhande vahele. Õpetajad ja riigiettevõtete töötajad moodustasid sellest arvust üle poole. Kõigis ministeeriumide keskasutustes ja Riigikantseleis töötas näiteks 1935.–1936. aastal kokku 404 isikut. Käesoleval ajal töötab aga juba näiteks Keskkonnaministeeriumis rohkem ametnikke kui Eestis omal ajal kokku. Kõigi riigi käest palka saavate isikute arvu polegi õnnestunud teada saada, ja paistab, et seda ei tea Eestis mitte keegi, igatahes Statistikaamet ega Riigikantselei küll mitte. Leppigem hinnanguga, et neid on ligikaudu 5–10 korda rohkem kui kahe maailmasõja vahel. Miks on vahe nii suur, ma ei tea. Kindlasti püsisid ametnikud toona rohkem tööl, s. t. ei käinud üldse koolitusel ega väliskomandeeringutes. Näiteks ei käinud Riigikantseleist aastal 1935 mitte ühte inimest üheski väliskomandeeringus – ja seda ajal, mil e-posti ei olnud ja telefonise oli märksa nigelam, kaugekõnede võtmine ei olnud võimalik. Kirjad käisid, tõsi küll, kiiresti, ning ametnike töökohad olid omas kontekstis hästi makstud ja ihaldatavad. Aga siiski võiks eestiaegne mees või naine küsida: miks näiteks, hoolimata sellest, et uued kommunikatsioonivõimalused on peadpöörítavalt kasvanud – on olemas meilid, faksid, kõikjale jõudev telefonivõrk, Skype'i konverentsikõnede jms. võimalused – on Eesti maksumaksja pidanud vajalikuks oma suursaadiku kohalolu 28 riigis, sh. näiteks Bulgaarias, Türgis ja Valgevenes, pidanud lisaks vajalikuks ülal pidada 12 esindust rahvusvaheliste organisatsioonide juures, nende hulgas näiteks ka alalised esindused suursaadiku tasemel Keemiarelvade Keelustamise Organisatsiooni ja ÜRO Toidu ja Põllumajanduse Organisatsiooni juures vastavalt

⁶ Arvutusalus: A. Maddison. The World Economy. Historical Statistics. OECD, 2003, lk. 64, 69, 101, 110; J. Valge. Uue majanduse lähteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938. – Akadeemia 2003, nr. 12, lk. 2726; CIA World Factbook 2007. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2004.html>. 27.11.2007.

Haagis ja Roomas.⁷ Arvestamata nende poliitikute, ametnike ja tõlkide armeed, kes töötavad Euroopa Liidu institutsioonide juures ning kes saavad palka Euroopa Liidu, s. t. ka Eesti elanikelt. Samal ajal kui 1934. aastal sai välismaal kümnes saatkonnas ja viies konsulaadis Eesti riigi käest palka kokku 42 isikut.⁸

Tõin suvalise näite, ärgu välisministeeriumi inimesed pahandagu. Selline ametnike arvu tohutu paisumine on toimunud kõikjal. Üks põhjuseid on kindlasti sellest samast globaliseerumisest tulenev ühiskonna heterogeensuse kasv. Meil on vaja “tõlke”, nagu ka advokaate, teisi juriste jne., kuna ühiskonnaliikmed mõistavad väärtusi väga erinevalt. Näiteks politseinikke on meil üle kahe korra rohkem kui toona. Tõsi küll, kui mõrvu oli meil 2006. aastal 100 ringis, siis 1934. aastal 39 (lisaks 30 vastsündinu tapmist), kuid ka politseinikke oli üle kahe korra vähem kui praegu.

Aga vaadeldgem tegusid, mis olid ühel või teisel puhul tehtud majanduses. 1930. aastate keskpaigaks oli Eesti just toibumas üliraskest majanduskriisist. Langus oli olnud üljärsk ja selle tegi omapäraseks asjaolu, et erinevalt taasiseseisvumisjärgsest majanduslangusest, mille kohta me teadsime, millest see tulenes, ja teadsime ka seda, et see üle läheb, tekkis 1930. aastate majanduskriis justkui tühjalt kohalt – see ei olnud põhjustatud sõdadest, katkust, üleminekust või Eesti valest majanduspoliitikast, vaid maailmamajandusest. Muide, majandusajaloolased ei ole siia maani konsensussele jõudnud, miks see tekkis, s. t. me ei tea ka seda, kuidas edaspidi selliseid tsunamisid ära hoida. 1932. aastal töötas suurtööstuses 16% vähem töölisi kui 1930. aastal, SKT *per capita* oli langenud üle 8%.⁹ Kriis ei olnud küll tekkinud Eesti majanduspoliitika tõttu, paraku aga ei olnud Eesti majanduspoliitika seda leevendanud – instrumendiks oleks olnud krooni devalveerimine, aga peamiselt prestiiži kaalutlustel Eesti poliitikud seda ei teinud ja kõige suurem pidur oli Konstantin Päts, mees, keda on peetud heaks majandusmeheks. Eesti majandusel oli seljataga ka dramaatiline aja-

lugu – oli peetud tõsiseid lahinguid ida või lääne ja põllumajandusliku või tööstusliku orientatsiooni üle ning katse ja eksituse meetodil leitud sobivaim. Mingeid selliseid suuri valikuid ja raskeid otsuseid pole nüüd aga teha tulnud, algusest peale ei olnud tänapäeval kahtlust ka selles, kas Eesti majanduslikult toime tuleb, nii nagu see esimese iseseisvuse alguses oli. Edasi, kui maailma majanduskriis sai läbi ja Tõnissoni valitsus 28. juunil krooni devalveeris, läks majandus järsult ülesmäge. Selle sammu vilju lõikas Pätsi režiim, kes võttis järgmistel aastatel kasutusele veel reguleerivama majanduspoliitika kui varem ja deklareeris, et Eesti majandusel läheb hästi just tänu sellele, et majandust reguleeritakse tugevasti. Nii nagu praegu räägib suurem osa poliitikuid, et majandusel on läinud hästi just seetõttu, et majandust on vähe reguleeritud. Mõlemaid põhjendusi on põhjust võtta reservatsioonidega, nii toona kui ka täna on Eesti majandus sõltunud eelkõige ikka maailmamajanduse konjunktuurist ning Eesti majanduse ümberorienteerumise faasist.

Taasiseseisvunud Eesti majanduse ajalugu nii dramaatiline ei ole olnud, meil on olnud ka palju nõuandjaid ja palju laenu ja, mis kõige põhilisem, väga palju välisinvesteeringuid. Mis meie majandusest edasi saab, seda ei oska keegi öelda, vähemalt esimese iseseisvusa põhjal seda ennustada küll ei saa. Kui maailmamajanduse konjunktuur on hea, läheb ka meil vähemalt esialgu suhteliselt hästi ja stabiilselt edasi, kui aga tuleb suur majanduskriis, siis on Eesti tagasilangus eriti järsk väliskapitali suure hulga tõttu, mis teeb meie majanduse kergesti haavatavaks.

Ja kolmandaks, riigi siseelu või sisepoliitika, või kui soovite, siis demokraatia seis. See oli siis, tollal, nii nagu majanduski kriis. Ja see ongi loogiline. Kõigepealt – politoloogid Adam Przeworski, Michael Alvarez, José Antonio Cheibub ja Fernando Limongi on välja arvutanud, et niisuguse jõukusastmega riigi puhul, kui Eesti 1930. aastate alguses oli, on pärast sissetuleku langust oodatavaks elueaks vähem kui viis

⁷ Eesti Vabariigi Välisministeeriumi koduleht. Eesti esindused välismaal. http://www.vm.ee/est/kat_124/. 27.10.2007.

⁸ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Tallinn, 1934, lk. 290.

⁹ Eesti arvudes 1918–1934, lk. 241; J. Valge. Uue majanduse lähteil. – Akadeemia nr. 12, lk. 2721.

aastat.¹⁰ Tollal oli langus, nagu mainitud, erakordselt ränk. Ja Eesti parlamentarism jõudiski kriisi – referendumid näitasid, et rahvas eelistab tugeva täitevvõimuga konstitutsiooni. See ei tähendanud siiski veel demokraatia kaotust, mis tuli Pätsi–Laidoneri riigipöördega siis, kui siseelu stabiliseerumisele lootma võis hakata.

Kardan, et too kolmekümnendate kodanik defineeriks ka praegu Eesti demokraatia kriisis olevaks. Tema mõistmise järgi on valimistel osalemine väga madal ning parlamendipoliitikute maine vist veel kesisem kui 1930. aastate alguses. Tõenäoliselt oleks Euroopa põhiseadusleping kukkunud Eestis rahvahääletusel läbi, sest selle kaudu saanuks rahvas väljendada oma suhtumist poliitikutesse, mis on negatiivne ilma igasuguse majanduskriisi või poliitilise ebastabiilsuseta. Ja jälle ei ole siin esimese iseseisvusaja kogemuse põhjal tuleviku kohta midagi öelda. Kui 1934. aastal leppis Eesti ühiskond oma demokraatia kaotusega, siis oli selle üks põhjuseid asjaolu, et uskuma jäädi riigipörajate väiteid vabadussõjalaste võimuhardekatsest ning arvamusvabadus puudus. Meie aga oleme meediavabaduse tingimustes leppinud sellega, et Eesti mõjukaim ametimees, Euroopa komisjoni volinik sai ametisse mitte rahva poolt valitult, vaid valitsuse poolt määratuna. Seejuures ei tea me üldse, keda esindamas ja mis asju ta seal ajamas on. Külalase ennast vaikselt ära manipuleerida ka Euroopa reformileppes, mis hakkab meie saatust edaspidi otseselt määrama. Võib-olla ei ütlekski meie kodanik midagi halba selle reformileppe sisu kohta, küll aga jätaks talle halva mulje see, kuidas poliitiline “eliit” asju ajab. Keeldume arutlemast oma kaitseväge sõjasihtide üle Iraagis, sõjas, millel võib olla otsustav tähtsus maailma edasisele arengule. Triivime kaasa ega taha analüüsida, rääkimata vastutamisest.

Niisiis, esimese iseseisvusaja kogemustest meil detaile õppida ei ole, selleks on ajad liiga erinevad. Peale selle, et välispoliitikas võiksime teha rohkem koostööd Läti ja Soomega. Aga oluline üldine asi, mida eestiaegne mees või naine meile õpetada võiks, on eneseusaldus.

Suhtumist – mida küll Euroopas ikka meist arvatakse – koges meie kodanik omal ajal küll märksa vähem, ja seda oleks ta pidanud orjameelsuseks. Tema Eesti oli uhke ja iseseisev, Vene ja Saksa käest oma sõltumatuse ausalt verrega välja võidelnud. Välisabi pidas ta alandavaks. Seda, kui Eesti valitsus laseb Eesti eest võidelnute ausamba mingite väidetavate natsitunnuste või selle tõttu, et ta kusagil kellelegi ei meeldi, maha võtta, oleks ta pidanud lausa skandaalseks orjameelsuseks. Eesti ajal prooviti ikka pigem toonitada seda, mille poolest me teistest erineme ja, kutsudes üles tundma ennast eurooplastena, mõeldi sellele, mida meil on Euroopale omalt poolt erilist pakkuda. Mitte seda, et eurooplaseks olemine tähendab mingite keskmiste hüpoteetiliste euroopalike väärtustega mugandumist.

Ühtlasi tähendas see, et poliitiline juhtimisvastutus oli oluliselt suurem kui tänapäeval. Kahtlemata tulenes sellest ka vigu, eriti majanduse alal, sest iseseisvuse alguseks oskas Eesti mees küll sõda pidada ja poliitikat teha, aga ei omanud peaaegu mitte mingeid kogemusi rahanduse ja panganduse alal. Kuid teisalt andis selline üksiolek eneseusalduse ja otsustusjulguse.

Meie mees või naine võiks mõelda, et millest tuleb see eneseusalduse puudumine. Võib-olla oleks ta lugenud just Ernest Hemingwayd ja mäletaks tema mõtet, et vananedes ei lähe inimene targemaks, vaid ettevaatlikumaks.

Meie tänane ühiskond on “vanem” kui 1930. aastatel, ja seda mitmes mõttes. 20. sajandi esimestel kümnenditel oli Eesti ühiskond selles rahvastikuarengu faasis, kus toimusid erakordselt järsud muutused ja ühiskond pulbitses teotahtest. Viimane kanaliseerus tänasest hoopis rohkem ühiskonna, mitte ainult iseenda muutmisse.

Kuid peale selle, et tänased kodanikud on märksa individualiseerunud, on ühiskond praegu vanem ka otseses mõttes. Ning loogiline on, et juba seetõttu mõeldakse vähem

¹⁰ A. Przeworski, M. Alvarez, J. A. Cheibub ja F. Limongi. Millest sõltub demokraatia elukestus? – Akadeemia 2005, nr. 1, lk. 152.

Vargamäe Andrese moodi, kes oma põldusid kividest puhastades teadis, et teeb tööd oma järeltulijate heaks. Tänapäeval on Eestis elanikke 1,3 miljonit, Eesti ajal oli 1,1 miljonit. Kuid kui eestiaegne mees teinuks mõned tema mõistes poliitiliselt täiesti korrektsed arvestused, siis leidnuks ta, et tema ajal, 1934. aastal oli see rahvastikugrupp, kellel oli pikem ja Eesti-keskem vaade – s. t. tööeline põlisrahvastik –, märksa suurem, ning seda mitte ainult osakaalult, vaid ka absoluutarvult.¹¹ Eestlased ja lätlased on ainsad Euroopa riigirahvad, kelle arvukus oli sajand tagasi suurem kui tänapäeval. Lisaks tuleb mees pidada, et Eesti jaoks läksid Sinimägede kaitsekraavides, Siberis ja läänemaade paguluses kaduma just tegijate, aktiivsemate inimeste geenid. Ning seda, et ühiskond, kus on vähem lapsi, käitub samuti vähem Vargamäe Andrese moodi – põlde pole ju kellegi jaoks puhastada. Kui 1934. aastal moodustasid kuni 10-aastased 15,4% Eesti elanikkonnast, siis 2007. aastal vaid 9,7%,¹² ehk teisisõnu – neid, kelle jaoks tuleviku Eestit ehitada, on proportsionaalselt poolteist korda vähem.

Kui too kolmekümnendate kodanik kohe meie individualiseerumist ja mõtleb neile arvudele, siis ta saab ehk aru ka meie ühepäevamentaliteedist ja keskendumisest kõikvõimalikule asendustegevusele. Näiteks sellest, et alkoholitarvitamine ühe isiku kohta on üks kõrgeimaid maailmas, praegu peaaegu viis korda suurem kui 1934. aastal (2006. aastal 12,0 liitrit, 1934. aastal 2,63 liitrit)¹³. Kääririd meeste ja naiste keskmise eluea vahel on suurimaid maailmas, kuid meie alkoholipoliitika on üks liberaalsemaid, kui mitte kõige liberaalsem maailmas. Meie aga arutame ikka

selle üle, kas alkoholi müügi- ja reklaamipiirangud ei ohusta äriabadust. Kahe maailmasõja vahel oli väljaränd minimaalne, kuid praegu on meil tõenäoliselt üks suuremaid väljarände suhtarve Euroopas, ning seda niigi järsult kahaneva rahvastiku ning viimastel aastatel ka tööjõupuuduse olukorras.¹⁴ Ent ainsa Euroopa Liidu riigina puuduvad meil migratsioonandmed, rääkimata analüüsides ja prognoosides. Või mis põhiline – rahustame end arvamusega, et sündimus on oluliselt tõusnud. Tegelikult pole sündimuse tase Eestis viimase ca 15 aasta jooksul kasvanud, küll on 2003.–2004. aastast alates olulist mõju avaldanud ajastus, s. t. sünnikalendri muutus. Tegelik summaarne sündimuskordaja (väljendab keskmist laste arvu, mis on ühel sünnitusiga lõpetaval naisel) on Eestis pärast 1990. aastate alguse langust olnud vaid mõnevõrra üle 70% rahvastikutaasteks vajalikust.

Niisiis, migratsiooni statistikat meil ei ole. Ilmselt paljudel põhjustel, sealhulgas nii meie minevikukodanikule, aga olgu öeldud, et ka minule täiesti arusaamatute andmekaitsete piirangute tõttu, mis ei lase isikujärgselt ühendada loenduste ja sündmusstatistikat isegi Statistikaametil endal. Veel imestaks esimese **iseseisvuse** aegne kodanik ilmselt selle üle, kuidas saavad meie statistilised andmed olla üldse taseme võrra halvema kvaliteediga kui tema ajal, ning seejuures on rahvastikuarvu andmed Kalev Katuse hinnangul sama veamääraga kui enne Liivi sõda! Oludes, mil meil on siin kasutada enneolematult võimas tehnoloogia ning statistika töötlemisel on tegev mitu korda rohkem inimesi kui Eesti ajal.

Omade puududes kasutagem hinnangu- lisi andmeid muudest allikatest. *CIA World*

¹¹ Arvutusalus: Eesti arvudes 1918–1935. Tallinn, 1937, lk. 45–46; K. Katus, A. Puur, L. Sakkeus. The demographic characteristics of national minorities in Estonia. – The demographic characteristics of national minorities in certain European States. Volume 2. Toim. W. Haug, P. Compton, Y. Courbage; Eesti Statistikaameti andmebaas <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/Rahvastik.asp>. 17.11.2007.

¹² Arvutusalus: Eesti arvudes 1918–1935. Tallinn, 1937, lk. 45–46; Eesti Statistikaameti andmebaas <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/Rahvastik.asp>. 17.11.2007.

¹³ Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn, 1937, lk. 317. WHO Global Status on Alcohol 2004. http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_status_report_2004_overview.pdf. Eesti Konjunktuuriinstituudis läbi viidud iga-aastaste uuringute andmete järgi kasvas legaalse alkoholi tarvitamine Eestis 2006. aastal absoluut- alkoholi 12 liitri ühe täiskasvanu kohta (aastal 2000 oli see 9 liitrit). Täna siinkohal Andrus Lipandit abi eest alkoholistatistika selgitamisel.

¹⁴ 1934. aastal rändas Eestist välja 738 isikut: Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn, 1937, lk. 47–48.

Factbook´ist, ilmselt maailma kõige populaarsemast statistikaportaalist, võivad sajad miljonid inimesed veenduda, et Eesti rahvastiku kahanemine on kiirenenud 2004. aastast – meie Euroopa Liitu astumise ajast – alates ja ulatub üle 0,6% aastas.¹⁵ Eelmise aasta andmete kohaselt oli Eesti selles “edetabelis” Läti järel maailmas napilt teisel kohal. 2007. aasta prognoosi kohaselt konkureerib meiega veel ka Ukraina.¹⁶

Niisiis, julgen arvata, et vähemalt sama usutav kui see, et maailmas on paarikümne aasta pärast 1,5 miljonit eesti keelt kõnelevat inimest, kellest haridusminister räägib (huvitav küll, kuidas ta mõtleb sellise numbri saada, kas nii, et iga väljarändava eestlase eesmärgiks saaks mõnele võõramaalasele “kurat”-ütlemine selgeks õpetada?), on see, et paarikümne aasta pärast hakatakse siinmail üldse tulesid ära kustutama. Meie kolmekümnendate kodanikul ei ole olnud võimalust elada seal, kus ta oleks saanud jälgida suurte paneelmajade tühjaksjäämist. Meil aga küll. See ei toimunud nii, et lahkuti aeglaselt ja ühekaupa. Jah, nii oli esialgu. Kui aga ligikaudu veerandilt akendelt olid kardinad kadunud ja tühjadesse korteritesse olid asunud asotsiaalsid, siirdusid ülejäänud elanikud väga kiiresti mujale. Kui omaksime lisaks loomuliku iibe andmetele ka usaldusväärset migratsiooniprognosti, võiksime ruttu välja arvutada, millal veerand Eestit jääb põlisrahvast tühjaks.

Kui minevikukodanik kuuleks, et meil on olemas isegi spetsiaalne ametikoht – rahvastikuminister, mida tema ajal Eestis ega ka mujal ei tuntud –, võiks ta arvata, et me vähemalt püüame probleemiga tegelda. Ent ta satuks uuesti segadusse, kui näeks, et tollel ametikohal ei organiseeritagi teabe saamist meie väljarände kohta, ei analüüsita madala sündimuse ja eluea põhjusi ega korraldata pikki ja sisukaid ajurünnakuid, et käivitada süsteemset rahvastikutäiendamise programmi. Meie kodaniku vähe vallatuma loomu korral leevendaks tema rahulolematust ehk see, et rahvastikuminister kompenseerib oma olemasolu üsna omapärasel moel, poseerides ajakirjades Kroonika,

Marie Claire, Lilit, Leedi, Club ja kus iganes veel – väljaannetes, mida kolmekümnendate aastate normide kohaselt peetaks pornograafiliseks või vähemalt üsna rövedaks.

Ning lõpuks, üldistades, oleks ta ilmselt väga suures segaduses. Põhiseaduse järgi pidi taastatud Eesti riigi eesmärgiks olema eesti rahvuse ja kultuuri püsijäämise tagamine, kuid selle asemel oleme kujundanud fenomeni, mida Hasso Krull on nimetanud pühaks majanduskasvajaks. See ei taga meile muud kui paari põlvkonna jagu tarbimist. Mis saab edasi, ei tea. Trend väljasuremise poole jätkub ikka, ja naljakas mõelda, kuid see toimub kiiremini kui manatud okupatsioonaja viimastel kümnenditel.

Ma ei tea, kas me ikka just seda kuulda tahtsime. Võib-olla olnuks parem, kui külaline minevikust oleks jäänud oma aega. Saaksime vaadata rahulikult tantsusaadet ning MäkkInfot edasi tarvitades lugeda, mida vahvat Paris Hilton nüüd viimati jälle on teinud.

Uurimus on teostatud Eesti Teadusfondi grand nr. 6079, Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtteema nr. 0132703s05 ja Rahvusrhiivi uurimisprojekti “Eesti Vabariigi sisepoliitika 1930. aastatel” raames.

Jaak Valge

(1955)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajalooteaduskonna (1987), *Dr. phil.* 2003. a. 1984–1995 töötas TA Ajaloo Instituudi laborandina, vanemlaborandina, nooremteaduri ja teadurina, 1996–1999 oli Riigiarhiivis osakonnajuhataja, teadusnõunik ja asedirektor; 2000–2001 siseministeeriumi välismaalaste osakonna juhataja kt. ja osakonnajuhataja; 2001–2005 Viljandi maa-arhiivaar, aastast 1993 Tartu Ülikooli lähiajaloo õppetooli lektor. Praegu Eesti Demograafia Instituudi juhtivteadur. Peamised uurimissuunad: Eesti ja Euroopa majandusajalugu 20. sajandil; globaalprobleemide ajalugu; arhiivindus.

¹⁵ CIA World Factbook 2006. <http://www.umsl.edu/services/govdocs/wofact2006/geos/up.html#People>. 27.11.2007.

¹⁶ CIA World Factbook 2007. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2002.html>. 27.11.2007.